

Van Müküs'te Tarih, Toplum ve Gündelik Hayatın Kodları *Codes of History, Society and Daily Life in Van Müküs*

İsmail AYDOĞDU

PhD Student, Erzurum Atatürk University, Department of Sociology, Erzurum Türkiye
Doktora Öğrencisi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum Türkiye
Orcid: 0000-0002-8754-4902 ismaydo@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Aydoğdu, İ. (2025). Codes of History, Society and Daily Life in Van Müküs. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 69, 20-35

Aydoğdu, İ. (2025). Van Müküs'te Tarih, Toplum ve Gündelik Hayatın Kodları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 69, 20-35

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: April 13, 2025/13 Nisan 2025

Accepted/Kabul Tarihi: October 15, 2025/15 Ekim 2025

Published/Yayın Tarihi: October 29, 2025/29 Ekim 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Special Issue/Özel Sayı

Pages/Sayfa: 20-35

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İsmail AYDOĞDU).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Bu çalışma, Doğu Anadolu'da Van iline bağlı kırsal bir yerleşim olan Müküs'ün (günümüzde Bahçesaray) sosyo-politik yapısını tarihsel, sosyolojik ve coğrafi bir perspektiften analiz etmektedir. Araştırmada, coğrafi izolasyon, aşiret temelli örgütlenme, dini otorite ve tarihsel süreklilik gibi unsurların, bölgenin toplumsal dokusunun oluşumunda belirleyici olduğu ortaya konulmaktadır. C. Wright Mills'in sosyolojik muhayyilesi, David Harvey'in coğrafi muhayyilesi ve Pierre Bourdieu'nun habitus kavramlarından hareketle gerçekleştirilen analiz, Eyubhanbegi ve Arvasi aileleri ile halk kesimleri arasındaki etkileşimler üzerinden şekillenen üçlü toplumsal tabakalaşma modelinin, tarihsel iktidar ilişkilerini günümüze kadar taşıdığını göstermektedir. Ayrıca çalışma, modernleşme süreci ve çok partili siyasal hayata geçişle birlikte, geleneksel otorite yapılarında yaşanan kırılmaları ve aşiret tabanlı meşruiyetin siyasal alana taşınma biçimlerini ortaya koymaktadır. Miksî aşiretinin dönüşüm serüveni, geleneksel yapıların modernite karşısında sergilediği direnç ve uyum kapasitesini görünür kılarken, benzer çevresel ve kültürel bağlama sahip toplumlarda aşiret, iktidar ve kimlik ilişkilerinin evrimine dair karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Din, Müküs, aşiret, Arvasiler, Eyubhanbegi,

Abstract

This study analyzes the socio-political structure of Müküs (today Bahçesaray), a rural settlement in Van province in Eastern Anatolia, from a historical, sociological and geographical perspective. The study reveals that factors such as geographical isolation, tribal-based organization, religious authority and historical continuity are decisive in the formation of the social fabric of the region. Drawing on C. Wright Mills' sociological imagination, David Harvey's geographical imagination and Pierre Bourdieu's concept of habitus, the analysis shows that the tripartite social stratification model shaped by the interactions between Eyubhanbegi and Arvasi families and popular segments carries historical power relations to the present day. In addition, the study reveals the ruptures in traditional authority structures and the ways in which tribal-based legitimacy was transferred to the political sphere with the modernization process and the transition to multi-party political life. The transformation adventure of the Miksî tribe makes visible the resistance and adaptive capacity of traditional structures in the face of modernity and offers a comparative perspective on the evolution of tribal, power and identity relations in societies with similar environmental and cultural contexts.

Keywords

Religion, Müküs, tribe, Arvasi, Eyubhanbegi

Giriş

Günümüzde Müküs'te gözlemlenen siyasal, ekonomik ve kültürel yapıların kodları, geçmişte meydana gelen çok yönlü etkileşimlerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Beylerin (Eyubhanbegi ailesi) ve seyyidlerin (Arvasiler) bölgeye yerleşmesi, tarihsel süreçte yoğun bir şekilde varlık gösteren Ermeni nüfusun etkisi, iklim ve bitki örtüsü gibi çevresel koşullar; Müküs'te yaşayanlar üzerinde günümüzde de etkisini sürdüren özgün bir habitusun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Miksî/Müküs aşiretinin tarihsel ve toplumsal boyutlarını çözümlemeyi amaçlayan bu çalışma, coğrafi özellikler, nüfus hareketleri ve bölgede yerleşik farklı sınıfsal tabaka ile zümreler arasındaki etkileşimleri dikkate alarak, bu etkileşimlerin gündelik hayattaki yansımalarını yorumsamacı bir yaklaşımla anlamaya yönelmektedir. Bu çalışmada tarihsel, coğrafi ve sosyolojik unsurlar birlikte değerlendirilerek, Müküs'ün toplumsal yapısının süreklilik ve değişim boyutları yorumlayıcı bir yaklaşımla incelenmiştir.

Aşiret kavramı ve onun bileşenleri konusunda araştırmacılar arasında üzerinde uzlaşılan ortak bir çerçeve bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni, sosyal bir grup olarak aşiretin dinamik ve canlı yapısı ile zaman içinde fonksiyonlarında meydana gelen değişikliklerdir. Ayrıca aşiret yapılarının, esasen geleneksel toplum formlarına ait olmalarına rağmen, modern toplum örüntülerinde de çeşitli biçimlerde etkilerini sürdürmeleri; bu yapılara dair farklı değerlendirmelere yol açmaktadır. Aşiret tanımları incelendiğinde, iki yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. İlk yaklaşım, aşireti kan bağına ve ortak bir ataya dayanan, ata soylu bir örgütlenme biçimi olarak değerlendirir (Bruinessen, 2013: 82). Bu bakışa göre aşiret, modern devlet öncesi dönemde ortaya çıkan toplumsal bir yapılanmadır. İkinci yaklaşım ise aşireti, kan bağı zorunluluğu olmaksızın farklı aile ve klanların bir araya gelmesiyle ve içlerinden birinin önderliğinde şekillenen toplumsal bir organizasyon olarak ele alır. Bir atadan geldiği ve genellikle o soy tarafından devam ettirildiği kabul edilen aşiret tiplerinde, aşiret liderinin (ağa veya bey) toplulukla kan bağına sahip olduğu gözlemlenir. Buna karşılık, kan bağına belirleyici olmadığı ve daha çok güvenlik, iş bölümü veya dayanışma gibi toplumsal gereksinimlere dayanan aşiret yapılanmaları ise farklı aile ve sülalelerin birleşmesiyle oluşan örgütlenmelerdir.

İbn Haldun, toplumsal değişimin temel motivasyon kaynağı olarak gördüğü asabiyeti, nesep ve sebep asabiyeti olmak üzere iki temel kategoriye ayırarak açıklamaktadır (İbn Haldun, 2007: 98). Asabiyet kavramı, grup dayanışması ve kolektif bilinç gibi anlamlar taşıması bakımından aşiret olgusuyla önemli benzerlikler göstermektedir. İbn Haldun'un nesep asabiyeti kavramı, aşiret yapısında da görülen ortak bir ataya ve kan bağına dayalı toplumsal örgütlenmeyi ifade etmektedir. Nitekim onun "asabiyet bağıyla birbirine bağlı" olarak nitelediği topluluklar, büyük ölçüde ortak bir soydan geldiği varsayılan ve akrabalık ilişkileri üzerine kurulu yapılardan oluşmaktadır. Buna karşılık sebep asabiyeti, kan bağına belirleyici olmadığı; güvenlik, konaklama veya ortak çıkarlar etrafında birleşen grupların oluşturduğu dayanışma biçimlerini tanımlamaktadır. Bu yönüyle, sebep asabiyetine dayalı gruplar da tarihsel süreçte çeşitli nedenlerle bir araya gelen aşiret yapılanmalarıyla örtüşmektedir. Müküs'te yaşayan ve Miksiler olarak adlandırılan aşiret yapılanması, ikinci kategoride yer almakta; nesep asabiyetinden ziyade sebep asabiyetine dayanan bir toplumsal örgütlenme örneğini temsil etmektedir. Kaplan (2019: 290) ve Aydın (2019: 175) da benzer bir görüşü dile getirmekte ve Müküs'ün yanı sıra Hizan ve Pervari gibi yerleşimlerde ikamet eden aşiretleri de bu kapsamda değerlendirmektedirler. Bu çerçevede değerlendirilen Müküs/Miksî gibi aşiretler, tarihsel süreç içerisinde kültürel, coğrafi, siyasal ve dinî etmenlerin etkisiyle kaynaşarak özgün bir aşiret formuna dönüşmüş bulunmaktadır. Bölgenin genelinde görülen aşiret tipi yapılanmaların temelinde ise önemli bir unsur olarak güvenlik olgusu yer almaktadır. Güvenlik endişesi, kan bağına dayanmayan komşu aile ve klanları bir araya getirerek dış tehditlere karşı bölgeyi koruma ve yağma ya da işgal girişimlerine karşı savunma düşüncesini güçlendirmiştir.

Kürt aşiretlerinde görülen bu yapılanma biçiminin, bölgede yaşayan gayrimüslimleri de benzer bir örgütlenmeye yönelttiği gözlemlenmektedir. Nitekim Nesturiler de aşiret benzeri yapılar oluşturarak kendilerini koruma yoluna gitmişlerdir. Miksilerin, sebep asabiyeti temelli bir aşiret formu olduğunu destekleyen önemli göstergelerden biri, yüzyıllardır Müküs'te yönetim ve idari görevleri elinde bulunduran Eyubhanbegi (Hakan, 2002: 34) ailesinin sonradan bölgeye yerleşmiş olması ve yerli halkla herhangi bir kan bağı taşımasıdır. Çevre bölgelerde yer alan aşiretlerde aşiret liderleriyle topluluk üyeleri arasında belirgin bir akrabalık veya kan bağı gözlemlenirken, Müküs'te böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Aksine, Müküs'te Eyubhanbegi ailesine mensup olanların, "Kurmanç"¹ olarak adlandırdıkları ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimle sınırlı bir etkileşim içinde bulundukları görülmektedir. Bu durum, Müküs aşiret yapılanmasının klasik nesep asabiyeti temelli

¹ Kurmanç ifadesi farklı araştırmacılar tarafından farklı anlamlar yüklenerek kullanılmaktadır. Uşak Kurmanç ifadesini aşireti aşip uluslaşma/halklaşma yönünde bir eğilim olarak tarif ederken Bilgili çalışmasında kavram ile ilgili literatürü anmakta ve farklı kullanımlara yer vermektedir. Bu çalışma kapsamında ise daha çok Müküs'te yaşayan, beyler ve seyyidler dışında kalanları tanımlamak için kullanılmıştır. Aksi takdirde söz konusu beyler ve seyyidler de Kürt kavminin dört temel unsuru olan Kurmanç etnik grubunun üyesidirler.

örneklerden ayrıldığını ve daha çok sebep asabiyetine dayanan bir sosyal örgütlenme biçimini temsil ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Müküs örneğinde aşiret yapısı, klasik kan bağı modelinden çok, ortak güvenlik ve dayanışma ihtiyacına dayalı bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak şekillenmiştir.

Tarihsel ve sosyolojik boyutlarıyla Müküs'te aşiret olgusuna ve bunun gündelik hayattaki yansımalarına odaklanan bu çalışmada, yukarıda değinilen hususlar da dikkate alınarak Müküs'te günümüzde varlığını sürdüren siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal davranış örüntüleri anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, Müküs'teki toplumsal yapıyı, bu yapıyı oluşturan unsurlar arasındaki etkileşimi ve günümüze yansıyan tarihsel-toplumsal izleği açıklayabilmek amacıyla üç kavramsal çerçeveden yararlanılmaktadır. Bu anlam çerçevelerinden ilki, C. Wright Mills'in toplumsal çözümlemelerin çok boyutlu ve sağlıklı biçimde yapılabilmesi için geliştirdiği "sosyolojik muhayyile" kavramıdır (Mills, 2016: 16-17).

Mills, toplumsal alanda yürütülen çalışmaların sosyolojik bir muhayyile perspektifiyle analiz edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre sosyolojik muhayyile, bireylerin yalnızca kendi yaşamlarını ve zamanlarını değil, aynı zamanda tarihsel süreçte meydana gelen toplumsal dönüşümleri de dikkate almasını zorunlu kılmaktadır. Mills'in ifadesiyle, "biyografiye, tarihe ve bir toplumda bu ikisi arasındaki kesişim bölgesine ilişkin problemlere bir şekilde geri dönmemiş hiçbir toplumsal araştırma, düşünsel yolculuğunu tamamlamış sayılmaz" (Mills, 2016: 17). Dolayısıyla, genel anlamda tüm toplumsal grupların, özelde ise Müküs'te günümüzde gözlemlenen sosyal örüntülerin tarihsel perspektif dikkate alınmaksızın anlaşılması, çalışmayı eksik bırakacaktır. XIII. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşen Abdal Han ailesi ile 1700'lü yılların başında Müküs'e gelen Arvasi ailesinin tarihsel süreçte üstlendikleri roller, bu iki önemli grubun geniş halk kesimleriyle ilişkileri ve günümüze uzanan etkileri bu kapsamda tetkik edilmektedir.

Başvurulan kavramsal çerçevelerden bir diğeri, David Harvey'in C. Wright Mills'in "sosyolojik muhayyile" kavramından esinlenerek geliştirdiği "coğrafi muhayyile" yaklaşımıdır (Harvey, 2013: 28). Harvey'e göre coğrafi muhayyile, bireyin kendi yaşam öyküsünde mekânın ve yerin rolünü anlamasını; yaşadığı çevreyle kurduğu ilişkileri bu mekân üzerinden değerlendirmesini ve bireyler ile çeşitli toplumsal örgütlenmeler arasındaki etkileşimlerin mekânsal koşullar tarafından nasıl şekillendiğini kavramasını sağlamaktadır. Harvey'den önce İbn Haldun ve Montesquieu'nun da dikkat çektiği üzere, coğrafi ve fiziksel koşulların insan doğası, davranışları ve toplumsal ilişkiler üzerinde etkili olmaktadır. Bu mekânsal bakış, Müküs'ün coğrafi kapalı yapısının toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini anlamada önemli bir kavramsal zemin sunmaktadır.

Faydalanılan son teorik çerçeve, Pierre Bourdieu'nun habitus kavramıdır. Türkçede tam bir karşılığı bulunmayan ve özgün biçimiyle kullanılan habitus kavramını Bourdieu, terimi ilk olarak kullanan Aristoteles'e yakın olmakla birlikte ondan farklı bir bağlamda ele almaktadır. Aristoteles, habitusu zamanla tekrar eden davranışların mizaca dönüşmesi anlamında kullanmıştır. Bourdieu ise habitusu, toplumsal failerin algılama, hissetme, düşünme ve davranma biçimlerinin; sosyal koşullar, rutinler ve davranış örüntüleri aracılığıyla içselleştirildiği bir toplumsallık biçimi olarak tanımlamaktadır (Bourdieu, 1995: 71-140, 160; Baltacı, 2018: 2; Etil ve Demir, 2014: 312-349). Buna göre habitus, toplumsal failerin gündelik yaşamdan siyaset alanına, kültürel beğenilerden konuşma tarzına kadar uzanan tüm pratiklerini şekillendiren içsel bir yapıdır. Müküs'ü ve bugünkü toplumsal ilişkilerini anlamının yolu da kendine özgü bir kültür ve anlam dünyası inşa eden bu yerel habitusu kavramaktan geçmektedir. Çevre bölgelerde ve aşiretlerde gözlemlenen değer ve tutumların Müküs'te farklı biçimlerde ortaya çıkmasını etkileyen, yeniliklerin benimsenme sürecini kimi zaman geciktiren ya da dönüştüren unsur da bu içsel yapıdır. Bu çerçeve, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecek olan Müküs toplumunun gündelik yaşam pratiklerinin analizinde temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

1. Tarihsel Süreçte Müküs ve Miksî Aşireti

Müküs isminin ilk kullanımının Moksena biçiminde olduğu, zaman içerisinde büyük bir değişikliğe uğramaksızın yalnızca küçük telaffuz farklılıklarıyla günümüze ulaştığı görülmektedir. Bu isim, tarih boyunca Müküs, Miks, Mikis, Moks, Miksî gibi çeşitli şekillerde kullanılagelmiştir. Moksena adının, Gürcülerin ilk ataları olduğu kabul edilen ve ilkçağda bugünkü Müküs ve çevresinde ikamet eden bir etnik unsuru tanımlamak amacıyla kullanıldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda, adın Ermenice Moks ya da Moghk (Orbeli, 2010: 50) kelimelerinden türediği ileri sürülmektedir. 1989 yılında Van'a bağlı bir ilçe olana kadar bölge, Müküs adıyla anılmış; bu tarihten itibaren ise resmî olarak Bahçesaray adını almıştır. Ancak hem yöre halkı arasında hem de bölgeyi konu edinen akademik çalışmalarda, kadim ismi olan Müküs yaygın biçimde kullanılmaya devam etmektedir. Bölgede yaşayan aşireti tanımlamak için de geleneksel olarak Miksî adı tercih edilmektedir.

Müküs'ün de içinde bulunduğu Van bölgesinde, bilinen tarih boyunca sırasıyla Urartular, İskitler, Medler ve Persler hâkimiyet kurmuştur. Persler ile Bizanslılar arasında süregelen savaşlar sırasında bölge sık sık el değiştirmiş; ardından Roma İmparatorluğu yönetimine geçerek bu kez de Roma-Part mücadelelerinde bir tampon bölge işlevi görmüştür. II.-VII. yüzyıllar

arasında Sasani hâkimiyetine giren bu coğrafya, VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilene kadar Ermeni prensliklerinin yönetimi altında kalmıştır. Fethin ardından bölge, Abbâsî idaresine dâhil edilmiş; ancak yönetim Ermeni yerel beyleri aracılığıyla sürdürülmüştür. X. yüzyılda ise Müküs ve çevresi yeniden Bizans idaresi altına girmiştir. Devam eden yüzyıllarda bölge, sırasıyla Kürt Mervânîler, Büyük Selçuklular, İlhanlılar ve Karakoyunlular arasında el değiştirmiştir (Kılıç, 2012: 505). Müküs ve çevresinin tarihinde önemli bir dönüm noktası ise XIII. ve XIV. yüzyıllarda, farklı coğrafyalardan gelen Kürt beyleri ve aşiretlerinin bölgeye yerleşmeye başlaması olmuştur. Bu süreç, Müküs'ün toplumsal ve siyasal yapısının şekillenmesinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

Mir Şerefhan'ın Şerefname adlı eserinde aktardığına göre (2016: 256–257), Hınıs'a bağlı Bilican yöresinden üç kardeş -bazı kaynaklarda amca çocukları olarak da anılan Dil, Bil ve Biliç- XIII. yüzyılda Hizan taraflarına gelmiş ve bölgeyi kendi aralarında paylaşarak yönetmişlerdir. Bu paylaşım sonucunda, Hizan büyük kardeş Dil'in, Müküs ortanca kardeş Bil'in, Spayirt (İspayird) ise küçük kardeş Biliç'in hâkimiyeti altına girmiştir. Mir Şerefhan, bu bölgede yaşayan toplulukların Nemiran Aşiretini oluşturduklarını ve aşiret yöneticilerinin adaletli idareleriyle tanındıklarını belirtmektedir.

Genel olarak bölge tarihini derinden etkileyen önemli olaylardan biri, 1514 yılında Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında Çaldıran Ovası'nda meydana gelen savaştır. Osmanlı Devleti ve Safevîler arasında bir tampon bölge konumunda bulunan yöre, bu dönemde yaşanan çatışmalardan ciddi biçimde zarar görmüştür. Kürt aşiretleri bu savaşa Osmanlı Devleti'nin yanında katılarak, zaferin Osmanlı Devleti lehine kazanılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Kürt aşiret ve beyliklerinin desteğiyle sonuçlanan bu zaferin ardından Osmanlı Devleti, doğu sınırlarında güvenliği sağlamış ve batı ile diğer bölgelerde askerî üstünlüğünü pekiştirmiştir. Buna karşılık, Kürt aşiretleri de uzun süren savaş ve çatışmaların sona ermesiyle görece istikrarlı bir döneme girmişlerdir.

Savaşın kazanılmasında önemli askerî destek sağlayan Kürt aşiretleriyle Osmanlı Devleti arasında, İdris-i Bitlisî'nin aracılığıyla bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma uyarınca, dönemin Kürt emirlerine (beylerine) kendi bölgelerinde hâkimiyetlerini garanti altına alan beratnameler verilmiştir. Söz konusu beratname kapsamında yapılan anlaşmanın temel maddeleri şu şekilde özetlenmektedir (Heruti, 2015: 338):

Kürt ümera ve idarecileri, idare ettikleri bölgelerde atalarından devraldıkları miras haklarını kullanmaya devam edeceklerdir.

Kürt beylikleri, Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü savaşlara askerî destek sağlamayı taahhüt etmektedirler.

Kürt beylikleri, Osmanlı Devleti'ne her yıl belirli oranda vergi ödemekle yükümlüdürler.

Osmanlı Devleti, dış tehditlere karşı Kürt beyliklerini koruma ve himaye etme sorumluluğunu üstlenmektedir.

Söz konusu anlaşma sonrasında, Müküs ve Van çevresiyle birlikte Kürt coğrafyasının büyük bir bölümünde siyasal ve idarî bir düzen kurulmuştur. Bu düzen, XIX. yüzyıla kadar küçük değişikliklerle varlığını sürdürmüştür. Anlaşma, Kürt mirlerinin konumlarını güçlendirmiş; uzun süren hâkimiyet dönemleri boyunca bölgede kültür, sanat ve mimari alanlarında dikkate değer gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı önemli mirliklerden biri de Müküs Mirliğidir. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Müküs, 1558-1740 yılları arasında, yukarıda anılan Hizan, Spayird ve Karkar ile birlikte bir sancakbeyliği olarak geçmektedir (Kılıç, 2001: 192–193).

Mir Abdal, Müküs'e yerleşen ve bölgeyi yönetimi altına alan Bil'in soyundan gelen, halk arasında oldukça meşhur ilk mir olarak bilinmektedir (Şerefhan, 2016: 264). Mir Abdal'ın Mir Ahmed ve Mir Hasan adlarında iki oğlu vardır. Onun vefatının ardından yönetimi Mir Ahmed devralmıştır. Ancak Mir Ahmed'in kötü idaresi ve Hakkâri Emiri Zeynel Bey ile yaşadığı ihtilaflar, Osmanlı Devleti'nin Nahçıvan Seferi sırasında ortaya çıkan gelişmelerle birleşince yönetim yapısında değişikliklere yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin onayı ve Zeynel Bey'in aracılığıyla, Müküs sancağının bir bölümünü oluşturan Karkar nahiyesi ayrılarak Mir Ahmed'in kardeşi Mir Hasan'a verilmiştir (Hakan, 2002: 20-21). Böylece Osmanlı sarayının kararıyla Karkar nahiyesi, Müküs sancağından ayrılarak müstakil bir sancak hâline getirilmiştir. 1630 yılında Müküs, Hakkâri Emirliğine bağlanmıştır. 1655'te Evliya Çelebi, Van bölgesine yaptığı seyahatinde Müküs'ü Van Eyaleti'ne bağlı yirmi dört sancak beyliğinden biri olarak kaydetmektedir (Evliya Çelebi, 2010: 226). Çelebi ayrıca, bölgenin sahip olduğu tımar ve zeamet sayılarıyla, savaş zamanlarında sağladığı askerî katkılara dair ayrıntılı bilgiler de vermektedir.

XIX. yüzyılın başlarında, Şeyhî Bey döneminde etkinliklerini artıran Eyubhanbegi Ailesi, bu dönemde Gevaş ve çevresindeki bölgelerde hâkimiyet alanını genişletmeye yönelmiştir. Şeyhî Bey'in vefatının ardından kardeşi Han Mahmud Müküs Emiri olmuştur. Han Mahmud, Gevaş bölgesine yerleşerek burada ailesinin hâkimiyetini sürdürmüştür (Hakan, 2002: 41-42). Şeyhî Bey'in tek oğlu olan Muhtila Bey ise Müküs yönetimini devralmıştır. Han Mahmud'un bu dönemdeki etkisi giderek artmış,

otoritesini hem siyasî hem askerî anlamda pekiştirmiştir (Hakan, 2011: 94). Onun artan nüfuzuna dikkat çeken Werheij (2020), XIX. yüzyılın ortalarına doğru “resmiyette Van, Müküs’ü yönetiyor görünse de pratikte Müküs, Van’ı yönetmektedir” ifadesiyle bu güç dengesine işaret etmektedir.

Müküs, 1847’de Kürt mirliklerinin tasfiyesinin ardından, Diyarbakır merkezli kurulan Kürdistan Eyaleti’nin bir kazası olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır (Hakan, 2009). Abdal Han ile başlayan ve onun soyundan gelen yöneticiler aracılığıyla sürdürülen bölgesel yönetim, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat reformlarıyla birlikte merkezileştirme politikaları izlemesine kadar büyük ölçüde sorunsuz biçimde devam etmiştir. Ancak bu görece istikrarlı ilişkinin devlet ile aşiretler arasındaki düzeyde geçerli olduğu unutulmamalıdır; zira bölgedeki farklı aşiretler arasında çeşitli ölçeklerde çatışmalar her dönemde varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti, merkezileşme politikalarının önündeki en büyük engellerden biri olarak, bölgede güçlü bir otoriteye sahip bulunan mirleri ve onlara bağlı aşiretleri görmüştür. Bu dönemde Müküs ve Karkar bölgelerinde giderek güç kazanan, Abdal Han’ın soyundan gelen Han Mahmud, Botan Emiri Bedirhan Bey ve Hakkâri Emiri Nurullah Bey ile birlikte isyan ederek merkezileştirmeye karşı çıkmıştır. İsyan kısa sürede bastırılmış; Bedirhan Bey ile Han Mahmud sürgüne gönderilmiştir (Hakan, 2002: 104-105). İsyan sonrasında bölgenin idarî yapılanmasında köklü değişiklikler meydana gelmiş; Eyubhanbegi Ailesi, geçmişte yurtluk-ocaklık sistemi çerçevesinde nesilden nesile devrettikleri bölgelerdeki otoritelerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Mirliklerin ve beyliklerin kaldırılmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu, bölgedeki Ermeni ve Rus tehdidinin artmasıyla birleşmiş; bu durum, II. Abdülhamid’i yeni politikalar geliştirmeye yöneltmiştir.

Bu politikaların en önemlilerinden biri, sonradan Hamidiye Alayları olarak adlandırılacak aşiret birliklerinin oluşturulmasıdır. Bu yapılanma, bir yandan güç ve nüfuzlarını yitiren aşiretlerin yeniden toparlanmasına ve askerî anlamda güç kazanmalarına imkân sağlamış, diğer yandan da bölgedeki aşiretlerin etki alanlarını yeniden kurmalarına zemin hazırlamıştır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı da aşiret önderlerinin kendi bölgeleri üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirdikleri dönemler olmuştur. Bu süreçte Eyubhanbegi Ailesi, özellikle Muhtila Bey (ö. 1920) önderliğinde Müküs ve Gevaş bölgelerinde yeniden toparlanmaya çalışmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren bu aileye mensup kişiler, Müküs’ün değişen idarî yapısına uygun biçimde şehirde farklı unvanlarla yönetsel görevler üstlenmişlerdir.

Aşiret isimleri ve bunların kökenlerine ilişkin farklı uygulamaların varlığı gözlemlenmektedir (Korkmaz, 2014: 4-15). Bu uygulamalardan ilki, aşiretin maddî anlamda da kaynağını oluşturan ilk aile veya malbat/mal kurucusunun adıyla anılmasıdır. Heyderan, Celâlî ve Şemskî aşiretleri bu adlandırma biçimine örnek olarak gösterilebilir. Bazı aşiretler ise kendileriyle özdeşleşmiş davranış, adet ve gelenekleri temel alarak adlandırılmaktadır. Bu tür örnekler arasında Şexbizinî, Doskî ve Mamxuran aşiretleri yer almaktadır. Ayrıca, inanç, dini aidiyet veya mezhebî bağlılıkların da aşiret adlandırmalarında etkili olduğu görülmektedir; Şexkî ve Melayî aşiretleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Son olarak, yerleşilen bölgenin veya coğrafyanın adını taşıyan aşiretler de bulunmaktadır. Botî (Baluken, 2021: 48-52), Berzan ve çalışmamızın konusunu oluşturan Miksî Aşireti bu gruba dâhildir. Görüldüğü üzere, Miksî Aşireti’nin yerleşik bulunduğu Müküs şehri ve bu bölgenin coğrafi özellikleri, aşiretin siyasal, kültürel ve ekonomik şekillenişinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu özelliğinden dolayı, Müküs ve Miksî çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan, aynı anlamı çağrıştıran terimler hâline gelmiştir.

Müküs’te günümüzde Miksî olarak adlandırılan aşiretin, tarihsel süreçte bölgede varlık gösteren farklı aşiret ve alt aşiret yapılanmalarının birleşmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Hâlen Müküs’te varlığını sürdüren Şevikî, Tinîsî gibi aşiretsel yapılar ve sosyal gruplar da günümüzde Miksî adı altında birleşmiş ve bütünsel bir aşiret formuna dönüşmüşlerdir.

Eyubhanbegi Ailesi ile birlikte bölgenin genelinde etkili olan bir diğer önemli aile, Arvasilerdir. Hz. Muhammed’in soyundan olduğu kabul edilerek, bölgede seyyid olarak anılmakta ve dinî alanda derin bir etkiye sahip bulunmaktadır. XIII. yüzyılda Hülâgû’nun Bağdat’ı istilâsı sonrasında, ailenin ataları önce Musul’a, daha sonra Urfa ve Bitlis’e, oradan da Mısır’a hicret etmişlerdir. Ailenin büyük oğlu Molla Muhammed, bir süre sonra Van’a gelmiş ve şehrin güneyinde, Müküs civarında yer alan yüksek dağlar arasında bir köy kurarak buraya yerleşmiştir. Bu köyde büyük bir dergâh ve iki katlı bir cami inşa ederek, yerleşim yerine Arvas adını vermiştir (Azamat, 1988: 211). Arvasiler, bölgeye yerleştikten sonra özellikle dinî ve kültürel alanlarda, buna bağlı olarak da toplumsal yaşam üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. Daha sonraki dönemlerde aile, başta Müküs olmak üzere Hizan, Doğubayazıt ve Hoşab gibi merkezlere de yerleşmiş; burada kurdukları medreseler aracılığıyla etkilerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı döneminden Cumhuriyet sonrasına uzanan süreçte, Arvasi Ailesi mensupları dinî alanın yanı sıra toplumsal ve siyasal hayatta da önemli roller üstlenmişlerdir. Günümüzde dahi, aileye mensup bazı kişiler farklı düzeylerde bu tarihsel etkinliklerini sürdürmektedir.

Müküs, 1932 yılında Van'ın Gevaş ilçesine bağlanmıştır. 1958 yılında ise Siirt ili Pervari ilçesine bağlı bir nahiye (bucak) statüsüne getirilmiştir. 1964'te yeniden Van'ın Gevaş ilçesine bağlanan yerleşim, 4 Temmuz 1987 tarih ve 19507 sayılı Resmî Gazete'de (Resmi Gazete, 2020) yayımlanan karar ile Bahçesaray adıyla Van'a bağlı bir ilçe statüsü kazanmıştır.

2. Coğrafi Konum, Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Yapının Şekillenmesi

Müküs, doğal özellikler bakımından oldukça dağlık ve engebeli bir bölgede yer almaktadır. Müküs merkezi, kuzeydeki Şahap Dağları ile Van Gölü havzasından ayrılmakta; bu dağ sırası, bölgeyi kültürel açıdan Botan ve Hakkâri bölgelerinin etkisine açık hâle getirmektedir. Ağirov Dağı'nın yamacından çıkan suyun (Serkanî, Çemê mezin) Dicle Nehri'ne ulaşmak için izlediği güzergâhın kaynağa yakın kısmında, dört tarafı dağlarla çevrili bir şehir yer almaktadır. Bir vadi şehri olan Müküs, etrafını çevreleyen dağ sıralarından inen vadilerin merkezde birleşmesiyle yıldız biçimli bir topoğrafyaya sahiptir. İlk insan topluluklarının yerleşim alanlarını belirleyen en önemli etkenlerden biri, su ve su kaynaklarına yakınlıktır. Bu nedenle, ilk yerleşim alanlarının genellikle su kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Müküs'ün yoğun yağış alan ve çok sayıda su kaynağına sahip bir coğrafyaya sahip olması, eski dönemlerden bu yana burada insan topluluklarının yerleşik yaşam sürdürdüklerini düşündürmektedir.

Görsel 1: Bahçesaray/Müküs merkez ve bağlı köylerin bulunduğu vadiler

Coğrafi konumu, dağlık ve engebeli yapısı, iklimi ve bitki örtüsü Müküs'te kendine özgü bir kültür ve toplumsal ilişki ağı ortaya çıkarmıştır. Çevresindeki şehir ve bölgelere ulaşım olanaklarının zayıf olması, buna ek olarak uzun ve yağışlı geçen kış mevsimleri, Müküs şehrinin ve burada yaşayan Miksilerin din, ekonomi, kültür ve siyaset alanlarında komşu aşiret ve bölgelerle karşılaştırıldığında daha içe kapanık ve muhafazakâr bir yapıya sahip olmasında neden olmuş faktörlerden biridir.

Müküs'ün Van ile bağlantısını sağlayan tarihî ulaşım hattı, Gevaş ilçesine bağlı Akdamar beldesinde yer alan Paxvas (Kazanç) Köyü üzerinden Ağirov ve Sündüs yaylaları geçilerek su kaynağının bulunduğu noktaya ulaşan bir dağ yolundan oluşmaktaydı. Ancak ulaşımın son derece güç olduğu bu hat, yağışlar ve zorlu hava koşulları nedeniyle sık sık kapanmakta; bu durum, şehrin ve burada yaşayan halkın dış dünya ile bağlantısının uzun süre kesilmesine yol açmaktadır.

1911 yılında Müküs'e yaptığı gezide, Orbeli de aynı güzergâhı kullanmış ve yolun zorluklarından ayrıntılı biçimde bahsetmiştir (Orbeli, 2010: 39). Yolun sarp ve dik yamaçlardan oluşması nedeniyle ancak yaya olarak gidilebildiğini, bu yüzden şehirde arabaya (faytona) hiç rastlanmadığını aktaran Orbeli, Müküs'te görülen tek tekerleğin değirmen taşlarında kullanılan

taş tekerler olduğunu ifade etmektedir. Orbeli'nin XX. yüzyılın başlarında dile getirdiği bu gözlemleri, daha sonraki yıllarda Müküs muhtarı ve uzun süre belediye başkanı olarak görev yapan Naci Orhan da doğrulamaktadır (Naci Orhan Belgeseli, 2020). Orbeli şehirde herhangi bir sağlık kuruluşu ya da uzmanın bulunmadığını; hastalık durumlarında halkın kendi imkânlarıyla başvurduğu geleneksel yöntemleri kullandığını belirtmiştir. Naci Orhan ise, bulaşıcı hastalıklar nedeniyle köylerde hayatını kaybeden yüzlerce çocuktan bahsetmekte; yolların yetersizliği sebebiyle hastaların yukarıda sözü edilen güzergâh üzerinden insan sırtında veya insan gücüyle taşındığını, bu süreçte birçok hastanın yolda yaşamını yitirdiğini ifade etmektedir.

Müküs, ulaşım ve iletişim teknolojilerine, sağlık ve modern eğitim kurumlarına, hatta temel gıda maddelerine dahi, bölge ve Türkiye genelindeki gelişmelerle karşılaştırıldığında oldukça geç tarihlerde (yakın zamanlarda) kavuşmuştur (Naci Orhan Belgeseli, 2020). Bu durum, bölgede ortaya çıkan ihtiyaçların geleneksel ve yerel yöntemlerle karşılanmasına yol açmıştır. Söz konusu koşullar, ilçede şifahi kültürün yaygınlaşmasını sağlamış; özellikle sözlü edebî gelenek, halk arasında güçlü bir aktarım aracı hâline gelmiştir. Bu kültürel yapı, eski geleneklerin sürekliliğini korumuş, dolayısıyla değişim ve dönüşüm süreçlerini yavaşlatmıştır.

Coğrafi ve fiziki koşullar her toplumun yaşamında belirleyici bir etkiye sahip olmakla birlikte, Müküs özelinde bu etki daha da belirgin bir şekilde görülmektedir. Miksî aşiretinin ikamet ettiği bölgenin dağlık ve sarp topoğrafyası ile kışları sert ve uzun süren iklim koşulları, bölge insanını kendine özgü bir kültürün hem öznesi hem de nesnesi hâline getirmiştir. Yerleşim dokusu, üretim biçimleri ve toplumsal ilişkiler ağının hemen tamamı, bu fiziksel çevrenin de etkisiyle şekillenmiştir. Kış aylarında yolların kapanması, dış dünya ile bağlantının sınırlı hale gelmesi, Müküs halkı arasında güçlü bir iç dayanışma kültürü, yardımlaşma ağları ve topluluk içi otoriteye bağlılık gibi davranış kalıplarını pekiştirmiştir.

Bu bağlamda, Harvey'in coğrafi muhayyile kavramı Müküs örneğinde somut karşılıklar bulur. Bireyler doğa koşullarıyla sürekli bir mücadele içinde olduklarından, doğayla kurdukları ilişki hem ekonomik hem de sembolik düzlemde toplumsal kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Tarıma elverişli alanların sınırlı olması, geçim faaliyetlerini hayvancılık ve kısmen de çiftçiliğe dayanmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bölgenin coğrafyası, mekânsal kapanma ile sosyal kapalılığı da kısmen birlikte üretmiştir. Müküs köylerinde aile ve akrabalık bağları üzerine kurulu toplumsal yapı, ulaşımın güçlüğü nedeniyle uzun süre dış etkilerden görece korunmuş; bu durum da geleneksel değerlerin, dini ritüellerin ve ahlaki normların modernleşme sürecine karşı dirençli bir biçimde sürmesini sağlamıştır. Örneğin misafirperverlik, sözlü kültür, cemaat dayanışması ve dini bayram ritüelleri gibi unsurlar, yalnızca kültürel miras olarak değil, aynı zamanda coğrafyanın şekillendirdiği bir yaşam biçiminin sürekliliği olarak da okunabilir.

Geleneksel tutum ve değerlerin yerini modern davranış kalıplarına bıraktığı günümüz dünyasında dahi, Miksilerin bu dönüşüme yönelik eğilimlerinin ve değişim hızlarının görece yavaş seyretmesinde fiziksel çevre koşulları önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla Müküs'te toplumsal değişim, yalnızca kültürel veya ekonomik faktörlerle değil, aynı zamanda mekânın belleğiyle kurulan ilişki üzerinden de anlam kazanmaktadır. Bu da Harvey'in coğrafi muhayyilesinin yerel ölçekteki güçlü bir tezahürüdür.

Sözlü geleneğin etkilerinden biri, çocuklara verilen isimlerde açık biçimde görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra idarî statüsü sık sık değişen ve uzun süre çevre ilçelere bağlı olarak yönetilen Müküs'te bir dönem nüfus müdürlüğü bulunmamış, bulunduğu dönemlerde ise halkın geleneksel kültürle harmanlanmış isimleri tercih ettiği gözlemlenmiştir. Yeni Cumhuriyet yönetimi, çoğu Kürtçe olan bu isimlerin resmî kayıtlara geçirilmesine izin vermediği için, yöre halkı çocuklarına iki isim verme yoluna gitmiştir. Günümüzde dahi görülebilen bu uygulama, kimi zaman gündelik hayatta mizahi, kimi zaman ise trajik durumlara neden olmaktadır. Bazı çocuklar, nüfustaki isimlerini ilk kez okula kaydolduklarında, öğretmenlerin yoklama sırasında fark etmiş; kimi zaman da resmî isim ile yerel kullanımın uyuşmaması nedeniyle, "böyle biri yok" denilerek kişilerin tanınmadığı durumlar yaşanmıştır.

Boran'ın Manisa'da dağ ve ova köyleri üzerine yürüttüğü saha çalışmasında (Boran, 1992: 156–170) elde ettiği bulguların bir kısmının, Müküs ve çevre köyleri için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Özellikle ağalık sisteminin belirginliği, değişim hızının yavaşlığı, geleneksel değerlerin belirleyici olması, dışa kapalı sosyal ilişkiler, heterojen toplumsal yapı, hayvancılığa dayalı geçim biçimi ve dinî, siyasî ve iktisadî alanlarda aynı kişilerin nüfuz sahibi olması gibi özelliklerin tümü, Müküs'te de gözlemlenebilmektedir.

Baytar ve Doğan'ın (2019: 193–194) Bahçesaray'ın turizm potansiyeli üzerine yaptıkları araştırmada kullandıkları "sakin şehir" (cittaslow) kavramı, her ne kadar turistik bir anlama işaret etse de aynı zamanda bölgenin coğrafi ve tarihî özelliklerini, dolayısıyla toplumsal, siyasal ve kültürel boyutlarını da etkileyen özgün bir potansiyele işaret etmektedir. Müküs şehrine dair

bir diğer benzetme ise onun “saklı şehir” oluşudur (Ed. M. Xalid Sadinî, 2012: 388). Dört tarafının dağlarla çevrili olması ve çevre yerleşimlerle bağlantısının sınırlı kalması, bu adlandırmanın temel nedenini oluşturmaktadır.

XX. yüzyılın başlarına kadar bölgenin birçok yerinde Ermeni ve Kürt toplulukları yüzyıllar boyunca bir arada yaşamışlardır. Ancak milliyetçilik düşüncesinin yayılması, bağımsızlık hareketleri ve benzeri etkenler sonucunda iki topluluk arasında gerilimler ortaya çıkmış; bu süreç her iki taraf için de ciddi can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Nihayetinde 1915 yılında uygulanan tehcir politikası, Ermenilerin bölgeden zorunlu olarak sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1915’e kadar Van ve Müküs’te Ermeni nüfusunun Müslüman Kürt nüfustan fazla olduğu, dönemin çeşitli belgelerinde açıkça görülmektedir (Orbeli, 2002: 51; Yıldız, 2019: 44–52). Günümüzde Müküs’te, kimisi sağlam kimisi ise harabe hâlinde olmak üzere 80’in üzerinde kilise ve Hristiyan ibadet mekânının kalıntıları bulunmaktadır. 1915 öncesine kadar Ermeni ve Kürt nüfus arasında kayda değer bir çatışma yaşandığına dair bulgulara rastlanmamaktadır. Tehcir döneminde Müküs’te hâkim konumda bulunan Eyubhanbegi Ailesi’nden Muhtila Bey, Ermeni halkına karşı koruyucu ve itidalli bir tutum sergilemiş; onların can ve mal güvenliğini sağlamak için yoğun çaba göstermiştir (Alakom, 2020).

Bölgedeki iki farklı etnik ve dinî unsurun uzun süre bir arada yaşamış olması, hem kültürlerarası etkileşimi ve hoşgörü kültürünü beslemiş hem de dini ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik muhafazakâr bir toplumsal tutumun gelişmesine yol açmıştır. Bu çerçevede, bugün dahi İslam Mahallesi olarak adlandırılan ve Müslüman nüfusun yaşadığı bölgede yer alan Mir Hasan-ı Veli Medresesi, Müslüman mezarlığı gibi alanlar, söz konusu tarihsel ayrışmanın mekânsal izlerini taşımaktadır. Benzer biçimde, Müküs merkezine yakın bazı köylerde Kürt (Müslüman) ve Ermeni (Hristiyan) nüfusun birlikte yaşadığı; bazı köylerde ise tek bir etnik unsurun yer aldığı bilinmektedir (Werheij, 2020).

Coğrafi konumunun zorluğu, Müküs’ü kısmen diğer bölgelerdeki coğrafi alanlardan ve aşiretler arasındaki çatışmalardan uzak tutmuştur. Bununla birlikte, bölgede farklı aşiret yapılanmalarının bulunmayışı -Ermeni nüfus varlığına rağmen uzun süre çatışmasız bir ilişkinin sürdürülmesi buna örnektir- Müküs’ün kültür, sanat ve edebiyat alanında gelişmesine imkân tanımıştır.

Aykaç’ın (2022: 78–82) ifadesiyle, bir “ilim, kültür ve edebiyat diyarı” hâline gelen Müküs’ün, Botan/Cizre, Bitlis ve Hakkâri gibi dönemin önemli kültür ve eğitim merkezlerinin kesiştiği bir noktada yer alması, bu gelişimi desteklemiştir. Uzun yıllar boyunca medreseleriyle bölgenin en seçkin eğitim kurumlarına ev sahipliği yapan Müküs’te, bu medreselerden yetişen âlimler kendi alanlarında yetkin kişiler olarak tanınmışlardır. Arvasiler, adlarını taşıyan Arvas Köyü’nü kurduklarında ilk icraatlarından biri bir tekke ve medrese inşa etmek olmuştur (Aykaç, 2022: 77–80). Ailenin Nakşibendî tarikatına intisap etmesinin ardından, bu medreseler daha da işlerlik kazanmış; etkileri günümüze kadar ulaşan birçok ilim ve tasavvuf ehli burada yetişmiştir. Mir Hasan-ı Velî Medresesi, Abdal Han’ın soyundan gelen Mir Hasan tarafından kurulmuş; onun ve neslinden gelenlerin katkılarıyla uzun süre boyunca ilim faaliyetlerini sürdürmüştür. Teremax Medresesi ve çevrede yer alan diğer medreselerle birlikte Müküs, döneminin önemli eğitim ve irfan merkezlerinden biri olmuştur. Müküs’te köklü bir geçmişe sahip olan medreseler, halk arasında itibarlı kabul edilen dinî şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamış ve bu kurumların temsil ettiği dinî hayat, bölgede yaşayan Müslüman nüfus üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Tarihinde özellikle eğitim alanında öne çıkan ve çok sayıda şair, yazar ve âlim yetiştiren Müküs, Cumhuriyet döneminde medreselerin kapatılmasıyla birlikte bu alanda büyük bir boşluk yaşamıştır. Medrese geleneğiyle paralel olarak edebiyat alanında da oldukça üretken bir merkez hâline gelen Müküs, Kürt edebiyatının önemli şair ve yazarlarını yetiştirmiştir. Başta Feqiyê Teyran olmak üzere, Mela Yûnûsê Erqetînî, Muhemmed Qutbê Arvasi, Wedaî, Laxer, Elî Teremaxî ve Hemze Begê Miksî gibi isimler, Müküs’ün ilmî ve kültürel birikimini edebî alanda temsil eden önde gelen şahsiyetler arasında yer almıştır.

Saygınlıkları Müküs ve Van sınırlarını aşan, seyyid kimliğine sahip Arvasi ailesi, şehir dindarlığının biçimlenmesinde yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Mir Hasan-ı Velî, Feqiyê Teyran, Wedai, Muhammed Qutb Arvasi, Seyyid Sıbğatullah Arvasi ve Seyyid Fehim Arvasi gibi dinî şahsiyetleri konu alan menkıbeler, günümüzde de bölge halkı arasında yaygınlığını sürdürmektedir.

Doğal koşulların, Müküs’teki sosyal yaşam üzerindeki etkisinin belirgin örneklerinden biri, uzun ve sert geçen kış mevsimidir. Bu dönemde, çoğunlukla dış dünya ile irtibatın kesildiği zaman aralıklarında halk, gündelik yaşamını eğlenme, vakit geçirme ve ibadet pratikleri etrafında şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Şubat hatimleri geleneği, söz konusu kültürel yapının anlamlı bir örneğini teşkil etmektedir. İlçedeki tüm camilerde her yıl şubat ayında, akşam ve yatsı namazları arasında mukabele usulüyle hatim indirilmekte, Yasin Suresi’nin okunma sırası gelen kişi o akşam cemaate çeşitli ikramlarda bulunmaktadır. Bu gelenek, Müküs halkının dini dayanışma bilincini ve topluluk içi aidiyet duygusunu canlı tutan bir pratik olarak varlığını sürdürmektedir.

Müküs toplumunda habitusun (Bourdieu, 1995: 71) izleri, gündelik yaşamın en basit davranış kalıplarından toplumsal hiyerarşiye kadar her alanda gözlemlenebilir. Sert doğa koşulları, kapalı toplumsal yapı ve sınırlı dış etkileşimler, bireylerin davranışlarını belirleyen kolektif bir bilinç üretmiştir. Müküs'te bireyler, içinde yaşadıkları toplumsal düzeni yalnızca dışsal bir normlar bütünü olarak değil, aynı zamanda içselleştirilmiş bir yaşam tarzı olarak deneyimlerler. Örneğin misafir ağırlama, imece usulü dayanışma, büyüklerin sözünün bağlayıcılığı veya kadın-erkek rollerinin sınırları gibi pratikler, toplumsal sistemin yazısız kuralları olarak bireylerin benliğine işlemiş durumdadır. Bu tür davranış örüntüleri, dışarıdan gelen bir zorlama olmaksızın, içselleştirilmiş toplumsal yatkinlikler olarak tekrar eder ve yeniden üretilir.

Bourdieu'nun (1995: 71) ifadesiyle habitus, bireyin "yapılandırılmış yapı" ve aynı zamanda "yapılandırıcı yapı" olarak içinde bulunduğu toplumsal dünyanın hem sonucu hem de yeniden üreticisidir. Bu perspektiften bakıldığında Müküs'teki bireyler de toplumsal geçmişin tortularını taşıyan bir habitus içinde hareket ederler. Örneğin, aşiret içi hiyerarşide büyüklerin söz hakkının hâlâ belirleyici olması, çocukların ve gençlerin bu otorite biçimini içselleştirmesiyle ilgilidir. Bu içselleştirilmiş davranış örüntüleri, Müküs'te geleneksel habitusun uzun süre korunmasına yol açmıştır. Modernleşme süreçleri, eğitim ve şehirle bağlantıların artmasıyla birlikte yeni davranış biçimleri üretse de eski habitus biçimleri hâlâ toplumsal eylemleri yönlendirmeye devam etmektedir. Özellikle dini pratikler, komşuluk ilişkileri, düğün ve yas ritüelleri gibi alanlarda bu süreklilik açıkça görülmektedir. Örneğin, köylerde düğünlerin ve taziyelerin hâlâ topluluk tarafından organize edilmesi ve herkesin maddi-manevi katkı sunması, dayanışma düşüncesinin habitus içinde nasıl içselleştiğinin göstergesidir.

Dolayısıyla, Müküs toplumunda habitus, yalnızca geçmişin izlerini taşıyan bir kalıntı değil, aynı zamanda gündelik hayatı düzenleyen görünmez bir toplumsal mantık olarak varlığını sürdürmektedir. Bu mantık, bireylerin davranışlarını belirleyen kuralların ötesinde, onların dünyayı algılama biçimini de biçimlendirmektedir. Böylece Bourdieu'nun habitus kavramı, Müküs'te toplumsal düzenin yalnızca dışsal yapılarla değil, içselleştirilmiş kültürel yatkinliklerle da süreklilik kazandığını göstermektedir.

İlçede dikkat çeken bir diğer unsur ise, satranç oyununun yaygınlığıdır. Satranç, Müküs'te neredeyse her birey tarafından bilinen ve oynanan bir etkinlik hâline gelmiştir. Bu özelliği sayesinde ilçede çeşitli satranç turnuvaları düzenlenmiş, söz konusu etkinlikler hem yerel sosyal etkileşimi artırmış hem de Müküs'ün tanıtımına katkıda bulunmuştur.

Müküs şehri ve bağlı köylerde yaşayan Miksî aşireti mensuplarının iktisadi faaliyetleri, büyük ölçüde bölgenin fizikî, coğrafi ve iklimsel koşullarının etkisi altındadır. Dağlık ve engebeli arazi yapısı ile uzun ve yağışlı geçen kış mevsimi dikkate alındığında, ekonomik etkinliğin ağırlıklı olarak hayvancılık alanında yoğunlaştığı söylenebilir. Bölgedeki geniş ve yüksek yaylalar (özellikle Sündüs Yaylası) bu faaliyeti destekleyen önemli bir unsur niteliğindedir. Bunun yanı sıra, köylerin dizildiği vadi ağzlarının sulak yapısı, başta ceviz olmak üzere bazı bitkisel ürünlerin ticari ölçekte yetiştirilmesine imkân tanımaktadır. Orbeli (2010: 40), 1911 yılında yaptığı gözlemlerinde ceviz ağacından hem önemli bir geçim kaynağı hem de ev yapımında kullanılan temel bir malzeme olarak bahsetmektedir. Ancak ulaşımın zorluğu, ticari değeri yüksek olan ceviz kerestesinin dış pazarlara taşınmasını engellemiştir. Bu durum, şehirde ve çevre köylerde ceviz ağacı sayısının artmasına, aynı zamanda bu kerestenin yerel ölçekte ahşap oymacılığı, ev inşası ve benzeri işlerde kullanılmasına yol açmıştır.

Özellikle 2000'li yıllardan önce, ilçe merkezi ve bağlı köyler için önemli bir sorun teşkil eden ulaşım güçlükleri, aşiret mensuplarının gıda ve benzeri temel ihtiyaçlarını düzenli aralıklarla temin etmelerini büyük ölçüde engellemiştir. Bu durum, zamanla tarihsel bir alışkanlık hâlini almış; halkı kışlık gıda depolamaya (Bilgili, 2005: 35), konserve türü ürünler hazırlamaya ve kendine yeterli bir üretim-tüketim döngüsü oluşturmaya yöneltmiştir. Son yıllarda, aşiret mensuplarının gelir kaynaklarından biri de köy koruculuğu sistemi olmuştur. Bununla birlikte, ekonomik olarak yeni iş alanlarının ortaya çıkması sınırlı bir ihtimal olarak görülmekte; mevcut kaynakların artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması, Miksî aşireti mensuplarının sürekli göç etmesine yol açmaktadır. Bu göçler yalnızca Van şehir merkezine değil, aynı zamanda Türkiye'nin batısında yer alan İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Mersin gibi sanayileşmiş ve istihdam olanakları daha geniş şehirlere de yönelmektedir. Eyubhanbegi ailesinin iki kolu, Şeyhi Bey'in (ö. 1821) Müküs'te ve kardeşi Han Mahmud'un (ö. 1865) Gevaş'ta hüküm sürmüş olması; ayrıca Müküs'e ulaşımın Gevaş üzerinden sağlanması gibi tarihsel nedenler dolayısıyla, Miksî nüfusunun en yoğun olduğu iki ilçe Müküs ve Gevaş olmuştur. Bunun yanı sıra, Van'ın merkez ilçeleri olan Edremit, İpekyolu ve Tuşba'da da göçler sonucunda önemli bir Miksî nüfus yoğunluğu oluşmuştur.

Klasik toplumsal örgütlenme anlayışı, temelde yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrım üzerine inşa edilmiştir. Bu yapı, modern öncesi geleneksel toplumlarda belirgin bir şekilde gözlemlenmekte olup, geleneksel yapısını günümüzde de büyük ölçüde koruyan Müküs'te de geçerliliğini sürdürmektedir. Bilgili'nin (2005: 44-50) çalışmasında da belirtildiği üzere, Müküs'te halen etkisini sürdüren toplumsal tabakalaşma sistemi, Beyler (Eyubhanbegi Ailesi), Şeyhler (Arvasiler) ve Kurmanclar olmak

üzere üç temel sosyal gruptan oluşmaktadır. Bu üçlü yapıda, ilk iki grup yöneten sınıfa, Kurmanclar ise yönetilen kesime karşılık gelmektedir.

İlçenin yüzyıllardır idarî yönetimini elinde bulunduran beyler (Eyubhanbegiler), sonradan akrabalık ilişkileri geliştirdikleri Arvasi ailesiyle (Hakan, 2002: 37) birlikte hem dünyevî hem de dinî otoritelerini birleştirerek konumlarını korumuşlardır. Günümüzde ilçe merkezinde ve köylerde yaşayan nüfusun, özellikle orta yaş ve üzeri kesiminin, bu toplumsal düzeni doğal ve meşru bir yapı olarak gördüğü; mevcut hiyerarşik ilişkilerin değişmesini ise geleneksel düzenin bozulması şeklinde algıladığı gözlemlenmektedir. Eyubhanbegi ailesinin uzun süre boyunca üstlendiği yönetim görevi, halk arasında öylesine içselleşmiştir ki, günümüzde dahi yönetici olmanın bu aileye ait doğal bir hak ve sorumluluk olduğu yönünde bir anlayışın varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir (Bilgili, 2005: 25)². Buna karşılık, iletişim teknolojilerini etkin biçimde kullanan, ülkedeki ve dünyadaki gelişmeleri takip eden, lise ve üniversite mezunu bireylerden oluşan genç kuşak, bu geleneksel düzenin günümüzde devam ettirilmesini anlamsız bulmakta ve eşitlik ile özgürlük ilkelerini öne çıkarmaktadır (Bilgili, 2005: 48-49).

Yöneten-yönetilen ayırımına dayalı bu toplumsal tabakalaşma, ilçede ve Van il merkezinde beylerin ve Arvasilerin üstlendikleri çeşitli siyasi ve bürokratik görevlerde de kendini göstermektedir. Arvasiler başta Müküs ve Van olmak üzere bölgenin büyük kısmında üç alanda etkinlik göstermiş ve toplum üzerinde belirleyici olmuştur. Bunlar sırasıyla seyyid ünvanlarıyla da ilişkili olan medrese geleneği ve içlerinden çıkardıkları alimlerdir. İkincisi ise geniş bir desteğe sahip ailenin siyasi alanda gösterdiği faaliyetlerdir. Aileye mensup pek çok kişi milletvekilliği ve belediye başkanlığı olmak üzere değişik görevlerde bulunmuşlardır. Son olarak da ailenin bu iki alandaki faaliyetlerinin bir sonucu olarak da görülebilecek olan aristokrat gelenekleridir (Kıran, 2021: 140). Bu gruplar, yüzyıllardır hem şehrin hem de orada yaşayan Miksî aşireti mensuplarının idaresinde etkin roller üstlenmişlerdir. Şu husus da vurgulanmalıdır ki, tarihsel süreç boyunca siyasî ve idarî konumu sürekli değişen Müküs'ün yönetici ünvanları da bu dönüşüme paralel olarak farklılaşmıştır. Osmanlı döneminde neredeyse kesintisiz biçimde süren Eyubhanbegi ailesinin iktidarı, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre öncesine kadar, yine aynı aileye mensup Muhtila Bey'in nahiye müdürlüğü göreviyle devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde eski idarî yapı ile bağların koparılması ve merkezî otoritenin güçlendirilmesi amacıyla bölgeye atanan kaymakam ve nahiye müdürleri, yerel halk nezdinde beklenen itibarı görememiştir. Halk, geçmiş dönemlerde olduğu gibi sorunlarını yine Arvasi şeyhleri ve beylere ileterek çözüm arayışını geleneksel otorite yapıları üzerinden sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde aşiret yapılanmalarının yeniden örgütlenmesinde en önemli dönüm noktalarından biri, çok partili hayata geçiş süreci olmuştur. Tek parti döneminde, milletvekilleri parti merkezince belirlenirken, 1950-1960 yılları arasında uygulanan çok partili ve çoğunluk sistemine geçilmesi, siyasal partileri iktidar olabilmek için halk desteğine ihtiyaç duyar hâle getirmiştir. Bu dönemde, özellikle aşiret reisleri, tarikat ve cemaat önderleri gibi geniş toplumsal desteğe sahip kişilerle ittifak kurmak, siyasal partiler açısından etkin ve pragmatik bir strateji olarak öne çıkmıştır.

Miksî aşireti üzerinde etkisi belirgin biçimde hissedilen Eyubhanbegi ailesi ile Arvasiler, bu yönleriyle yalnızca Müküs'te değil; Van ve çevre bölgelerde de siyasal partiler tarafından aday gösterilen aileler arasında yer almışlardır (Aydeniz, 2019: 346-347). Bourdieu'nun (1995: 140-141) da belirttiği üzere, egemen grupların karakteristik özelliklerinden biri, geniş ve güçlü biçimde bütünleşmiş aile yapılarıdır. Bu tür aileler, yalnızca habitus'larının benzerliğinden değil; aynı zamanda çıkar temelli dayanışmadan dolayı da bütünleşirler; dolayısıyla hem sermayenin aracı hem de sermayenin üretim zemini işlevini görürler. Bu çerçevede, Eyubhanbegi ailesinin bölgedeki etkinliği, ekonomik, kültürel ve siyasal sermayenin birleşimiyle açıklanabilir. Bu etkinin güncel yansımalarından biri, Eyubhanbegi ailesinden Naci Orhan'ın oynadığı roldür. Müküs'ün 1989 yılında Van'a bağlı bir ilçe olmasından önce muhtarlık görevini yürüten Naci Orhan, daha sonra dört dönem (yaklaşık yirmi yıl) boyunca belediye başkanlığı yapmıştır. Naci Orhan'ın aday olmadığı 2009 yerel seçimlerinde, bu görevi yeğeni Hayati Orhan devralmıştır.

2014 yerel seçimleri, Müküs'te siyasal temsiliyetin dönüşümünü anlamak açısından dikkate değer bir kırılma noktasıdır. Bu seçimler öncesinde Van ili, 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Kanun (Resmî Gazete, 2025) ile büyükşehir statüsü kazanmış; böylece yeni yasal düzenleme uyarınca köylerin mahalle statüsüne geçirilmesiyle birlikte, kırsal seçmenler de ilçe ve büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde oy kullanma hakkına kavuşmuştur. Bu idari dönüşüm, Müküs'ün yerel siyasetinde seçmen tabanının genişlemesine ve kırsal nüfusun politik etkisinin artmasına neden olmuştur. Özellikle aşiret temelli siyasal yönelimlerin yeniden görünür hale gelmesi, bu dönemin karakteristik bir özelliği olmuştur. Bu bağlamda, 2014 yerel seçimleri Müküs'teki yerel güç dengelerini yeniden tanımlayan bir dönemeçtir. İlçe belediyesi için köylerin de ilk kez oy kullandığı bu

² Belgeselde yer alan ifadede: "onlar bizim beylerimiz bir onların kurmanlarıdır." Denmektedir. Aynı konuda Ahmet Emre Bilgili, *Bir Yeryüzü Gezegeni Bahçesaray'da Tarih, Toplum ve İnsan*, 23'te şöyle bir olay aktarır: Birinci dünya savaşı yıllarında Bahçesaray'dan Pervari'ye göç eden kafiye içerisindeki yaşlı bir kadın "niye buraya geldiklerini sorar" kendisine savaş çıktığı söylenince de yaşlı kadın "niye Muhtila beye gidip onları barıştırmasını istemediniz" diye sorar.

seçimlerde, dönemin önde gelen iki yerel aktörü -Naci Orhan'ın yeğeni Muhammed Affan Orhan ile Mehmet Garip Aykut-belediye başkanlığı için yarışmıştır. Seçimi Mehmet Garip Aykut'un kazanmasıyla birlikte, nüfusun yaklaşık %90'ını oluşturan Kurmanc topluluğu (Bilgili, 2005: 46) yerel yönetimde ilk kez doğrudan temsil gücü elde etmiştir. Bu sonuç, Müküs siyasal tarihinde hem aşiret dengeleri hem de periferinin temsiliyeti bakımından önemli bir değişime işaret etmektedir.

2014 seçimlerindeki bu sonuç, geleneksel yerel elitler arasında yeni ittifak arayışlarını da tetiklemiştir. Eyubhanbegi (Bey) ailesi ile Arvasi (Şeyh) ailesi, 2019 yerel seçimleri öncesinde güç birliği yaparak, Arvasi ailesinden Meki Arvas'ı ortak aday olarak göstermiştir. Bu stratejik birliktelik, 2019 seçimlerinde Meki Arvas'ın belediye başkanlığını kazanmasıyla sonuçlanmış; böylece dini otoriteye dayalı bir sosyal sermayenin, yerel siyasette yeniden belirleyici bir etki kazandığı görülmüştür.

Ancak 2023 yerel seçimleri, bu geçici ittifakın sürdürülemediğini göstermiştir. Her iki ailenin -Eyubhanbegi ve Arvasi aileleri- bu kez ayrı adaylar çıkarması, seçmen tabanının bölünmesine yol açmış; böylelikle her iki tarafın da seçimleri kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, Müküs'te siyasal rekabetin artık yalnızca aşiret temelli dayanışmalarla açıklanamayacağını, rasyonel seçmen davranışının ve bireysel siyasal tercihin kademeli biçimde önem kazanmaya başladığını göstermektedir. Bunda önemli bir etken de Bourdieu'nun habitus'unu içselleştiren orta yaş üstü kuşağın yerine bu habitus'u eleştiren olan gençlerin (Bilgili, 2005: 48-49) siyasal tercihlerinde yatmaktadır.

Sonuç olarak, 2014 sonrası dönemde Müküs'teki yerel siyasal alan, hem idari yeniden yapılanma (6360 sayılı yasa) hem de sosyo-kültürel rekabet dinamikleri açısından yeniden biçimlenmiştir. Bu süreç, geleneksel otorite yapılarını tamamen ortadan kaldırmamış; ancak siyasal temsiliyetin artık sadece soy, aşiret ve dini nüfuzla değil, seçimsel stratejiler, aday profilleri, ideolojik tercihler ve toplumsal rıza üretimi üzerinden de şekillendiği yeni bir dönemi başlatmıştır.

Müküs siyasetinde tarihsel olarak önemli bir konuma sahip olan Eyubhanbegi ailesi, yalnızca yerel değil, ulusal düzeyde de temsil imkânı bulmuştur. Ailenin önde gelen isimlerinden Naci Orhan'ın kızı Gülşen Orhan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 23 ve 24. dönem milletvekiliği yapmış, günümüzde ise (2025) Cumhurbaşkanlığı Başkanışmanlığı görevini yürütmektedir. Öte yandan, Eyubhanbegi ailesinin Gevaş'ta ikamet eden kolundan, Han Mahmud'un torunlarından Sinan Hakan, 2014 yerel seçimlerinde Gevaş Belediye Başkanı olarak seçilmiştir.

Bölgenin diğer etkili ailesi olan Arvasiler ise zaman içerisinde yalnızca Müküs'te değil, Van, Bitlis, Hakkâri ve Türkiye'nin çeşitli illerinde toplumsal ve siyasal roller üstlenmiş; yerel yönetimden ulusal düzeye uzanan farklı görevlerde bulunarak dini, kültürel ve politik nüfuzlarını sürdürmüşlerdir.

2014 yerel seçimlerinde, beyler ve şeyhler dışında ilk kez bir köylünün belediye başkanlığını kazanması (Naci Orhan Belgeseli, 2020), Müküs'te ve Miksî aşiretinde yüzyıllardır süregelen yöneten-yönetilen ayrımının sembolik anlamda aşılmasına işaret etmiştir. Bu gelişme, yerel toplumsal yapıda otorite, temsil ve eşitlik kavrayışlarının yeniden değerlendirilmesine olanak tanımış ve yeni siyasal okumalara zemin hazırlamıştır. Söz konusu seçim, tarihsel analogi açısından, Fransız Devrimi öncesinde ortaya çıkan burjuva hareketinin "eşitlik, adalet ve özgürlük" talepleriyle feodal düzeni sorgulayan niteliğini hatırlatmaktadır. Ancak burada ortaya çıkan dönüşüm, bir ideolojik devrimden ziyade; geleneksel otorite yapısının demokratik siyaset aracılığıyla kırılmasının yerel bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bilgili'nin (2005: 38) çalışmasında da vurgulandığı üzere, bey ailesi veya şeyhler, her ne kadar simgesel otoritenin taşıyıcısı olsalar da ekonomik bakımdan ilçedeki en varlıklı kesimi temsil etmemektedirler. Aksine, ekonomik olarak daha güçlü bir konumda bulunan Kurmancların, ilk kez siyasal temsiliyet elde etmeleri, Müküs'ün sosyal tarihinde önemli bir kavşak olarak görülebilir. Bu yönüyle 2014 seçimleri, bölge tarihinde sınıfsal ve siyasal temsiliyet açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

Kürt toplumsal yapısının temel bileşenlerinden biri olan aşiretler, tarihsel ve kültürel bir geçmişe dayanmakta olup, toplumsal organizasyon içinde uzun süre belirleyici işlevler üstlenmişlerdir. Geleneksel toplum yapılarında mevcut olan aşiretlerin, modern topluma geçiş sürecinde ortadan kalkacağı yönündeki varsayım gerçeklik kazanmamış, aksine bu yapılar, değişen tarihsel ve toplumsal koşullara kısmen uyum sağlayarak varlıklarını farklı biçimlerde sürdürmüşlerdir.

Müküs örneğinde de aşiret olgusunun bu genel çerçevede değerlendirilebileceği görülmektedir. Günümüzde dahi, aşiret temelli yapının halk üzerindeki etkisi ve yerel yönetim kademelerinde belirleyici rol oynaması, bu sürekliliği doğrulamaktadır. Dağlık ve engebeli coğrafi yapısı, sert iklim koşulları ve ulaşım-iletişim imkânlarının kısıtlılığı, Müküs bölgesinde yaşayan Miksî aşiretinin toplumsal değişim hızını çevre aşiret ve toplumsal gruplara kıyasla daha yavaş kılmıştır. Bu doğal ve fiziksel koşullar, zaman içerisinde yönetsel ve kültürel alanlarda kendine özgü bir toplumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Abdal Han ile birlikte bölgeye yerleşen Eyubhanbegi ailesi ile Arvasiler, yüzyıllar boyunca Müküs'teki yöneten tabakayı oluşturmuşlardır. Bu iki ailenin zaman içinde kurdukları yakın akrabalık bağları, dini ve dünyevi otoritenin aynı toplumsal

zümrede birleşmesini sağlamış; böylece yerel yönetim üzerindeki hâkimiyetlerinin meşruiyeti toplumsal düzeyde büyük ölçüde içselleştirilmiştir. Osmanlı dönemi boyunca bu iki ailenin yönetici konumlarına yönelik ciddi bir itiraz veya meydan okuma yaşanmamış, yerel otorite ilişkileri istikrarlı bir biçimde sürdürülmüştür. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ve özellikle çok partili hayata geçişle birlikte, bu geleneksel yönetici konumlar siyasal temsil mekanizmaları aracılığıyla yeni bir biçim kazanmıştır. Bu dönemde farklı siyasi partilerde, kimi zaman aynı ailenin üyelerinin, kimi zaman ise farklı toplumsal kesimlerin yönetime aday oldukları görülmektedir.

Sancak beyliği (mirlik/beylik) döneminde bölgeyi yöneten Eyubhanbegi Ailesi, zaman içerisinde Müküs'ün değişen idarî yapılanmasına bağlı olarak farklı yönetim kademelerinde görevler üstlenmiştir. Bu aileye mensup bireylerin, tarihsel süreç içinde nahiye müdürlüğü, muhtarlık ve belediye başkanlığı gibi idarî görevlerde bulundukları tespit edilmektedir. Abdal Han'ın soyundan gelen Eyubhanbegi Ailesi, Müküs'e sonradan yerleşen Arvasi Ailesi ile kurdukları akrabalık ve himaye ilişkileri sayesinde yerel düzeydeki yönetici konumlarını kimi zaman pekiştirmiş, kimi zaman ise bu konumları paylaşarak sürdürmüşlerdir. Bu ilişkinin temelinde, bir yandan aşiret düzeninin yönetim gücünü temsil eden bey otoritesi, diğer yandan dini ve sembolik meşruiyetin taşıyıcısı olan seyyid-şeyh otoritesi bulunmaktadır. Eyubhanbegiler, bölgenin idarî, ekonomik ve askerî gücünü elinde bulundururken; Arvasiler, Nakşibendî-Halidî geleneği üzerinden dinî rehberlik, eğitim ve sosyal denetim alanlarında nüfuzlarını tesis etmişlerdir. Böylelikle iki aile arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı bir iktidar paylaşımı doğmuştur: beylerin dünyevî otoritesi, şeyhlerin manevî meşruiyetiyle tahkim edilmiş; Arvasilerin toplumsal itibarı ise beylerin koruyuculuğu ve maddî desteğiyle güçlenmiştir. Bu karşılıklı ilişki, yalnızca idarî yapının istikrarını sağlamakla kalmamış; aynı zamanda halk nezdinde devlet otoritesiyle yerel otoritenin birlikte algılanmasına yol açmıştır. Halk gözünde "beyin hükmü" ile "şeyhin sözü" aynı meşruiyet zemininde değerlendirilmiş; böylece Müküs toplumunda dinî-siyasal yapılanmanın iç içe geçtiği bir yönetim kültürü oluşmuştur. Bu yapı, hem Osmanlı'nın yurtluk-ocaklık sistemiyle uyumlu bir yerel düzen yaratmış, hem de Cumhuriyet dönemine kadar süren ağa-şeyh-devlet üçgeninin bölgesel prototipini teşkil etmiştir.

Soy bağı itibarıyla Peygamber ailesine (Hz. Muhammed'in soyuna) mensup kabul edilen ve "seyyid" unvanıyla anılan Arvasiler, özellikle Nakşibendî tarikatının Halidî koluna intisap etmelerinden sonra, bölgesel ölçekte geniş bir dini ve toplumsal nüfuz alanı oluşturmuşlardır. Arvasiler gerek nüfusu ve gerekse de nüfuzu çok geniş ve aynı zamanda çeşitli düşüncelerin farklı yöntemlerle harmanlandığı bir ailedir (Kıran, 2021: 128). Müküs'te ve Miksî aşireti üzerinde dini alanda belirleyici bir rol üstlenmiş olan bu ailenin, yetiştirdikleri âlimler ve dini önderler aracılığıyla etkilerini günümüze kadar sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Tarihsel olarak köklü bir geçmişe ve sürekliliğe sahip olan Müküs, zorlu iklim ve fiziki koşulları, dini alanda etkili ailelerin varlığı ve sosyo-kültürel örgütlenme biçimleri sayesinde, günümüzde de Miksî aşireti üzerinde etkilerini sürdüren özgün bir sosyo-politik yapının devamlılığını sağlamıştır. Modernleşme sürecinin hızı ve yönü toplumdan topluma farklılık gösterse de bu olgunun varlığı artık tartışmasız biçimde kabul edilmektedir. Özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren hız kazanan toplumsal modernleşme, Müküs ve Miksî aşiretinde de ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda belirgin dönüşümler meydana getirmiştir. Bu dönüşüm sürecinin, toplumsal yapı ve kimlik algısı üzerindeki etkilerinin önümüzdeki dönemlerde de devam etmesi öngörülmektedir.

3. Sonuç

Bu çalışma, Müküs (günümüzde Bahçesaray) bölgesinin sosyo-politik yapısını tarihsel, coğrafi ve sosyolojik perspektiflerden ele alarak, bölgenin toplumsal dinamiklerini şekillendiren temel unsurları analiz etmektedir. Bulgular, coğrafi izolasyon, aşiret yapılanması ve dini otoritenin, Müküs'ün toplumsal dokusunun oluşumunda ve dönüşümünde belirleyici roller üstlendiğini göstermektedir. Müküs'ün sarp coğrafyası ve ulaşım zorlukları, bölgenin uzun süre dış etkilere kapalı kalmasına yol açmış; bu durum, toplumsal yapıların kendi iç dinamikleriyle şekillenmesine ve geleneksel normların korunmasına zemin hazırlamıştır. Halkın çevresel zorluklara karşı geliştirdiği dayanışma ve uyum mekanizmaları, toplumsal bütünlüğün güçlenmesine katkı sağlamıştır. Harvey'in "coğrafi muhayyile" kavramı, bu bağlamda, mekânın toplumsal pratikler üzerindeki belirleyiciliğini anlamada işlevsel bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Müküs'teki aşiret sistemi, toplumsal organizasyonun en önemli unsurlarından biri olmaya devam etmektedir. Aşiretler arası ilişkiler hem iş birliği hem de rekabet unsurlarını barındırarak bölgenin siyasal ve toplumsal dinamiklerini şekillendirmektedir. Eyubhanbegi ve Arvasi aileleri, yalnızca yerel değil; Osmanlı dönemi boyunca da idari, sembolik ve dini alanlarda merkezi roller üstlenmişlerdir. Bu ailelerin yürüttüğü yöneticilik pratikleri, "aga-şeyh-devlet" ekseninde tanımlanan Kürt toplum yapısının karakteristik bir örneğini teşkil etmektedir. Dini otorite, Müküs toplumunda yalnızca inanç alanına özgü değil, aynı zamanda toplumsal meşruiyetin ve siyasal istikrarın kaynağı olarak işlev görmüştür. Arvasi ailesinin Nakşibendî tarikatının Halidî koluyla

kurduğu ilişkiler, bölgedeki dini ve kültürel yapının şekillenmesinde önemli bir rol oynamış; böylece dini meşruiyetin aşiret otoritesiyle birleştiği hibrit bir liderlik modeli ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte hız kazanan modernleşme ve merkezileşme süreçleri, Müküs'ün geleneksel yapılarında belirgin dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle çok partili hayata geçiş, aşiret liderlerinin modern siyaset sahnesine taşınmasını sağlamış; yerel otoriteler yeni kimlik, temsil ve meşruiyet biçimleri geliştirerek siyasi partilerle simbiyotik ilişkiler kurmuştur.

Sonuç olarak, Müküs'ün sosyo-politik yapısı, coğrafi, tarihsel ve kültürel faktörlerin etkileşimiyle şekillenmiş karmaşık bir toplumsal örüntü sergilemektedir. Coğrafi izolasyon, aşiret yapılanması ve dini otorite, bölgenin tarihsel sürekliliğini sağlayan başlıca unsurlar olarak öne çıkarken; modernleşme süreci, bu yapıların çözülmesinden ziyade yeniden yapılanma eğilimi göstermesine yol açmıştır. Müküs örneği, çevresel koşullar, kültürel habitus ve tarihsel sürekliliğin birlikte işlediği bir yerel modernleşme laboratuvarı niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, benzer coğrafi ve kültürel bağlamlara sahip toplulukların analizinde karşılaştırmalı bir model ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aydeniz, A. (2019). "Van'da Aşiret ve Siyaset: Temsiliyet mi? Tutunma Stratejisi mi?" Düyada Van içinde, (der. Ercan Çağlayan), İstanbul: İletişim yayınları, ss.335-354
- Aydın, S. (2019). "Aşiretler ve İskân: Çatışmaları, Devletle İlişkileri ve Yerleşim Örüntüsünün Kalıcı Değişimi Bakımından 19. Yüzyılda Van'da Aşiret Hareketleri ve Sonuçları," Dünyada Van içinde, (der. Ercan Çağlayan), İstanbul: İletişim yayınları
- Aykaç, Y. (2022). "Miks: Navendeke Dîrokî, 'İlmî, Tesewîfî û Edebî", The Journal of Mesopotamian Studies, 7 (1), 67-102. doi: <https://doi.org/10.35859/jms.2022.1070581>
- Baltacı, A. (2018). "Habitus: Dini İnanç Habitusunun Oluşumu Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (2), 1-24.
- Baluken, Y. (2021). "Aşiretten Mîrliğe Buxtîler", Kurdiame, no. 4, ss. 46-66.
- Baytar, İ ve Doğan, M. (2019). "Bahçesaray İlçesinin Turizm Kaynakları ve Cittaslow Potansiyeli", Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel sayı: 2019, 177-199
- Bilgili, A. E. (2005). Bir Yeryüzü Gezegeni Bahçesaray'da Tarih, Toplum ve İnsan. İstanbul: Şehir Yayınları,
- Boran, B. (1992). Toplumsal Yapı Araştırmaları, İstanbul: Sarmal Yayınevi,
- Bourdieu, P. (1995). Pratik Nedenler. (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: Kesit Yayınları
- Bruinessen, M. V. (2013). Ağa, Şeyh ve Devlet, (çev. Banu Yalkut), İstanbul: İletişim Yayınları
- Etil, H ve Demir, M. (2014). "Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı: "Alan Teorisi", "Habitus" Cini ve "Refleksivite Talebi"" Cogito (76). ss.312-349.
- Evliya Çelebi, (2010). Günümüz Türkçesiyle Evliya Celebi Seyahatnamesi, (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı), İstanbul: YKY
- Feqîyê Tayran Festivalleri. (2012). Konuşmalar, Yazılar Mesajlar, (ed. M. Xalid Sadîni)
- Hakan, S. (2002). Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud. İstanbul: Pêrî yayınları
- Hakan, S. (2011). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867), İstanbul: Doz Yayınları
- Harvey, D. (2013). Sosyal Adalet ve Şehir, (çev., Mehmet Morali), İstanbul: Metis Yayınları
- İbn Haldun. (2007). Mukaddime, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh yayınları
- Kaplan, Y. (2019). "Aşireti Ortaya Çıkaran Etmenler," Türkiye'de Aşiret Tartışmaları içinde, (haz. Suvat Parin), İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Kılıç, O (2012). Van, İslâm Ansiklopedisi içinde, (İstanbul: 2012, TDV Yayınları) cilt. 42, 505-506.
- Kılıç, O. (2001). "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)", Osmanlı Araştırmaları, S, 21. ss. 192-193.
- Kıran, İ. (2021). "Aristokrat Kürt Aileler: Arvasiler ", Kurdiyat, 3, 119-144.
- Korkmaz, E. (2014). "Hakkari'de Aşiret ve Siyaset İlişkisi (1880-2011)", (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Mills, C. W. (2016). Sosyolojik Tahayyül, (çev. Ömer Küçük), İstanbul: Hil Yayınları
- Mir Şerefhan Bitlisi, (2016). Şerefname, (çev. İbrahim Sunkur), Van: Sıtav Yayınları
- Orbeli, İ. (2010). Li Muksê Folklor û Jyana Rojane, (çev. Têmrê Xelîl, ed. Sinan Hakan), İstanbul: Nûbihar yayınları,
- Sadî Osman Herûtî, (2015). "Osmanlılar Döneminde Kürtler" (çev. Hüseyin Güneş), Kürtler içinde, (ed. Adnan Demircan), İstanbul: Nida Yayınları,
- Yıldız, M, Z. (2019). "Geç Osmanlı Döneminde Van Kentinde Nüfus, Etnisite, ve Yerleşme," Düyada Van içinde, (der. Ercan Çağlayan), İstanbul: İletişim yayınları, ss.44-52.

İnternet kaynakları

- Hakan, S. (2009). "Di Dîrokê de Miks û Mîrên Miksê"
http://www.nefel.com/grafik/uploaded/dirok_miks_sinan_hakan2_2009_04_07_h1m31s50.pdf 20/12/2020
- Werheij, J. (2020). "Müküs/Moks (Bahçesaray) Beyleri (1830-1900)"
<https://www.youtube.com/watch?v=JNTMgXae11Y> 20/12/2020
- Resmi Gazete. (2020). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19507.pdf> 20/12/2020
- Azamat, N. (1998). Abdulhakim Arvasi, İslam Ansiklopedisi içinde, (İstanbul: TDV Yayınları) cilt. 1,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhakim-arvasi> 20/12/2020
- Naci Orhan Belgeseli (Belgefilma Nacî Orhan), 46-48 dk
<https://www.youtube.com/watch?v=ObTW2WHkH6M> 15/12/2020
- Alakom, R. (2020). En Fazla Ermeni Kurtaran Kürt; Müküslü Muhtıla Bey,
<https://nupel.info/rohat-alakom-en-fazla-ermeni-kurtaran-kurt-mukuslu-muhtila-bey-67537h.html> 04/01/2020

Resmi Gazete. (2025). <https://web.archive.org/web/20151217040214/http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm> 06/10/2025